

Katona Ágnes

Nem jó, de nem is tragikus – Filozófia a metaszkeptikus vita után

Bernáth László – Kocsis László, szerk. 2021. *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*. Budapest: Kalligram. 464 oldal, 3990 Ft.

Vannak olyan filozófiai viták, amelyekben nem kívánunk állást foglalni, mert egyik állásponttal kapcsolatban sincsenek erős intuíciónk, esetleg a felmerülő problémákat jelentéktelennek, tét nélkülinek vagy egyenesen értelmetlennek tartjuk. Azonban a filozófia kudarcáról szóló vitában egyikünk sem lehet közönyös vagy kívülálló: itt a bőrünkre megy a játék.

A vitát kirobbantó Tőzsér János szerint a filozófusoknak kötelessége számot vetni a filozófia sikertelenségével. Tőzsér 2018-as könyvében, *Az igazság pillanataiban* azt állítja,¹ hogy szembe kell néznünk azzal a fájdalmas ténnyel, hogy a filozófia sikertelen episztemikus vállalkozás: több mint 2500 éves története során művelőinek egyetlen szubsztantív filozófiai problémára sem sikerült széles körben elfogadott megoldással előállniuk. Márpedig egy sikertelen vállalkozás szereplőiként – normatív értelemben – nem hihetünk olyan nézetekben, amelyekhez ezen vállalkozás eszközeivel jutottunk. Bármily nehezünkre esik is, ha őszinték és lelkiismeretesek akarunk lenni, akkor kötelességünk minden filozófiai nézetüket feladni és metaszkeptikussá válni.²

Az egzisztenciális válsággal fenyegető kihívás nem maradhat válasz nélkül – cseppet sem meglepő, hogy Tőzsér könyve példátlan vitát generált. Már a megjelenés után nem sokkal több válasz született,³ de a legfontosabb fejlemény *Az igazság pillanatai?* című 2021-es esszékötet, amelyben huszonekét filozófus reagál Tőzsér provokatív állításaira. Talán nem meglepő, hogy a metaszkeptikus konklúziót csak egyetlen szerző fogadja el,⁴ a többség kemény kritikával válaszol Tőzsér álláspontjára. A kritikák fényében el kell ismerni – és

---

DOI: 10.54310/Elpis.2021.2.6

- 1 A vita nem előzmény nélküli, a szerző már korábban írt erről (Tőzsér 2013a), amiből szintén kibontakozott egy vita. Lásd (idő- és betűrendben): Tőzsér 2013a, Forrai 2013, Mekis – Sutyák 2013, Schwendtner 2013; és a viszontválasz: Tőzsér 2013b. Majd erre: Demeter 2014, Farkas 2014, Molnár 2014; és a viszontválasz: Tőzsér 2014.
- 2 A metaszkeptizmus abban különbözik más (első szintű) szkeptikus álláspontoktól, hogy a filozófia sikertelenségére (egyet nem értés, haladás hiánya stb.) alapozva érvel a filozófiai tézisek megbízhatatlansága mellett, azaz egy *metafilozófiai* álláspont. A metaszkeptikus elsősorban kizárólag a filozófiai tudásban kételkedik, még ha ebből esetleg végül mindenfajta tudás megbízhatatlanságára is következtet. Tőzsér (2018, 167–69) utal a megkülönböztetésre, de nem használja a „metaszkeptikus” kifejezést, ám jelen kötet szerzői közül sokan igen, és végül Tőzsér is átveszi a kifejezést (Tőzsér kézirat).
- 3 Az *Elpis*-ben lásd Paár 2020, Pöntör 2019.
- 4 Szolcsányi egy független érv alapján jut a Tőzsérrel megegyező következtetésre (Szolcsányi 2021).

Tőzsér a kötet végén közölt válaszában el is ismeri⁵ –, hogy a metaszeptikus elképzelés több oldalról is fájdalmas találatokat kapott. A felütés ismeretében különösen abszurd állítás következnek: a vita akár sikeresnek is mondható. Tőzsér a bírálatok alapján ugyanis újragondolta az álláspontját és írt egy új könyvet,⁶ a kritikusok és a kritikusok válaszaival elégedett filozófusok pedig (egyelőre) fellelégezhetnek: nem kell feladniuk filozófiai nézeteiket.

Tanulmányomban megpróbálok egy olyan áttekintést nyújtani az esszékötetben megjelent válaszokról, amely segít eligazodni a különböző álláspontok között, és figyelembe veszi a téma tágabb kontextusát is. Először (I.) összefoglalom Tőzsér stratégiáját és főbb állításait, majd az alapján, hogy a kritikusai melyik állításokat vitatják, röviden felvázolom, hogyan lehetne a legfontosabb válaszokat csoportosítani. Ezután (II.) részletesen tárgyalom az utolsó ellenvetéscsoportot, mely szerint a filozófiai nézetkülönbségek előidézte kihívásból nem következik, hogy metaszeptikussá kell válnunk. Végül pedig (III.) mindezek alapján amellet fogok érvelni, hogy végső soron mindegy, hogyan válaszolunk a kihívásra: akármelyik metafizológiai pozíciót is választjuk, annak egy ponton mindenképpen része lesz mások álláspontjának figyelmen kívül hagyása.

I.

*Az igazság pillanataiban*⁷ Tőzsér két metaszeptikus érvet vonultat fel a filozófiai megismerés sikertelensége mellett: (1) a disszenzusból vett érvet, és (2) az episztemikus felszereltségünk fogyatékoságából vett érvet.⁸ Tőzsér ezeket nem filozófiai érveknek szánja – nem is szánhatja annak, ha nem akar az öncáfolás csapdájába esni. Ezt a következőképpen kívánja elkerülni: egyrészt érveléseiben nem használ fel olyan premisszákat, amelyek filozófiai megfontoláson alapulnak, helyettük empirikus tényekre és truizmusokra („magától értetődőnek tűnő igazságokra”) támaszkodik,⁹ másrészt arra kéri az olvasót, hogy helyezkedjen külső nézőpontra, és a filozófiára kívülről rátekintve lásson be bizonyos igazságokat magáról a filozófiáról.

A disszenzusból vett érv (1) a következőképpen épül fel: a filozófia episztemikus vállalkozás, a filozófusok filozófiai igazságok megtalálását tűzik ki célul. Azonban *empirikus tény*, hogy a filozófiában állandó és mindenre kiterjedő disszenzus uralkodik, a filozófusok eddig képtelenek voltak előállni olyan szubsztantív filozófiai tézissel, amely nemcsak megold egy filozófiai problémát, de amelyet a közösség konszenzusosan elfogad. Tehát a filozófia sikertelen episztemikus vállalkozás, hiszen nem érte el a kitűzött célját. Ennek

5 Tőzsér 2021.

6 Erre a továbbiakban mint „Tőzsér kézirat” hivatkozom.

7 A továbbiakban a főszövegben Tőzsér 2018-as könyvét, *Az igazság pillanatai* IP-ként rövidítem, a válaszokat tartalmazó 2021-es *Az igazság pillanatai?* című kötetre pedig esszékötetként hivatkozom.

8 Tőzsér 2018, 166–67, 322–23.

9 Tőzsér 2018, 23.

a ténynek az a legplauzibilisebb magyarázata, hogy a filozófia módszerei nem alkalmasak arra, hogy megoldják a filozófiai problémákat, vagyis rosszak és megbízhatatlanok. Ezek szerint mi, filozófusok a filozófiai nézeteinket megbízhatatlan módszerekkel alakítjuk ki. Márpedig ha ez így van, akkor a nézeteink nem megfelelően igazoltak. Mivel egy nem megfelelően igazolt álláspontban nem hihetünk normatív értelemben, ezért kötelességünk ezeket – azaz minden egyes filozófiai nézetünket – felfüggeszteni.

Míg a fenti érv a filozófia eddigi sikertelenségétől jut el addig a következtetésig, hogy a filozófiai nézeteink nem igazoltak, az episztemikus felszereltségünk fogyatékoságából vett érveléssel (2) Tőzsér azt próbálja meg bizonyítani, hogy a filozófiai problémákat elviekben is lehetetlen megoldani. Vagyis a filozófia reménytelen vállalkozás. Mivel a válaszok jóval nagyobb hangsúlyt fektettek az első érvre, és a könyvkritikám a második érv részletes bemutatása nélkül is érthető, ezért erre nem térek ki részletesen.

Az esszékötetben közölt tanulmányokat két nagy csoportra lehet osztani: egyik részük Tőzsér állításaival vitatkozik, másik részük pedig a vita egy-egy aspektusát gondolja tovább.¹⁰ A Tőzsérral vitatkozókat ellenvetéseit a következőképpen lehet tovább csoportosítani: i. a filozófia nem episztemikus vállalkozás;¹¹ ii. a külső nézőpont elhibázott;¹² iii. a disszenzusból vett érvnek abszurd és elfogadhatatlan gyakorlati következményei vannak;¹³ iv. a metaszkeptikus álláspont öncáfoló;¹⁴ v. konkluzív érvek hiányában sem kell feladnunk filozófiai nézeteinket.¹⁵

Az ellenvetések első csoportja (i.) többé-kevésbé magától értetődő. Az ide sorolt válaszok szerzői tagadják, hogy a filozófia episztemikus vállalkozás volna, mert úgy gondolják, hogy a filozófia célja nem a világról szóló igazságok feltárása, hanem intuíciónk, fogalmi rendszereink koherens képpé formálása,¹⁶ esetleg önmagunk megismerése.¹⁷ Ezekkel az álláspontokkal itt külön nem foglalkozom, de az ötödik ellenvetéscsoport kapcsán még elő fognak kerülni.

Az ellenvetések második csoportja (ii.) a külső nézőpont okozta problémákat veti Tőzsér szemére. Ilyen például, hogy bizonyos terminusok – „episztemikus vállalkozás”, „filozófiai állítás”, „filozófiai módszer” – nincsenek vagy nem elég pontosan vannak definiálva, hiszen félő, hogy a definícióhoz filozófiai tézisekre kellene támaszkodnia. Ez azzal fenyeget, hogy a filozófiai állításokra vonatkozó metaszkeptícizmus globálissá válik és más területekre is kiterjed. Hiszen ha nem mondjuk meg, hogyan különíthetjük el –

10 Az utóbbiak közé sorolom: Bekő 2021, Dombrovski 2021, Eszes 2021, Gébert 2021, Gyarmathy 2021, Pöntör 2021, Szolcsányi 2021.

11 Barcsi 2021, Demeter 2021, Kocsis 2021, Pete 2021.

12 Bárány 2021, Bernáth 2021, Herpai 2021, Márton 2021, Pete 2021, Schmal 2021, Sutyák 2021.

13 Bernáth 2021, Hankovszky 2021, Paár 2021.

14 Bárány 2021, Bernáth 2021, Márton 2021, Schmal 2021, Szabó 2021.

15 Bernáth 2021, Hankovszky 2021, Kocsis 2021, Komlósi 2021, Lautner 2021, Sutyák 2021.

16 Demeter 2021, Kocsis 2021, Pete 2021.

17 Barcsi 2021.

filozófiai elméletek segítségével nélkül – a sikertelen episztemikus vállalkozást a sikerestől, a rossz és megbízhatatlan filozófiai módszert a sikeres és megbízható elméleti módszerektől, a filozófiai állításokat a nem filozófiaiaktól, akkor honnan tudhatnánk, mely állításokban hihetünk és melyekben nem? Mi védi meg a szkepticizmustól a truizmusokat, empirikus állításokat, tudományos téziseket és triviális igazságokat?

A harmadik ellenetvéscsoport (iii.) szerzői a metaszkeptikus érv következményeivel foglalkoznak, például azzal, hogy a metaszkeptikus szerint a gyakorlati vonatkozással rendelkező etikai és politikai hiteinket is fel kell adnunk, ez pedig lehetetlen elvárás, hiszen cselekvésképtelenné tenne minket.¹⁸ Tőzsér az *IP*-ban ezt azzal próbálja elfogadhatóbbá tenni, hogy azt hangsúlyozza: a metaszkeptikus kizárólag a filozófiai alapon vallott hiteink feladását követeli tőlünk. A különös tétellel rendelkező „zsigeri hiteinket” (például, hogy létezik elmefüggetlen külvilág) azonban nem kell felfüggeszteni, hiszen erre nem is lennénk képesek. Ezek a hiteink megalapozatlanok maradnak, de nem kell feladnunk őket.¹⁹

A zsigeri hitek megengedése azonban nem igazán menti meg Tőzsér érvelését a tartahatatlanság következményektől. A fontos hiteinket ugyan nem kötelességünk feladni, de az továbbra is probléma, hogy nem fogjuk tudni őket megindokolni, ezért velük kapcsolatban minden racionális diskurzus értelmetlen lesz. Ez tulajdonképpen arra motivál minket, hogy minden hitünk zsigeri maradjon, egyet se kezdjünk el megvizsgálni, hiszen akkor az filozófiai alapot kapna, és ez semmiivel sem jobb, mintha megalapozatlanul hagynánk. Ráadásul ha képesek vagyunk rá, úgyis fel kell adnunk, tehát felesleges lenne az álláspontunk mellett érvelni, vagy meggyőző érvek hatására megváltoztatni azt.²⁰ Ez pedig egy olyan világhoz vezet, ahol lehetetlen a különböző zsigeri hittel rendelkezők közti *racionális* párbeszéd. Nem hiszem, hogy ezt a következményt érdemes elfogadnunk.²¹

A negyedik (iv.) és egyben legnépszerűbb ellenvetés szerint Tőzsér öncáfoló. Szinte nem akad kritikus, aki ezt ne róná fel neki. A fő probléma, hogy nem sikerült kívül kerülnie a filozófián, érveiben reflektálatlan filozófiai tézisekre támaszkodik. Például a következő filozófiai tézisek mellett kötelezi el magát: egy filozófiai probléma megoldásához szükséges, hogy a megoldás konszenzusosan elfogadott legyen; egy nem megfelelően igazolt álláspontban nem hihetünk normatív értelemben; episztemikusan egyenrangú felek egyet nem értése esetén mindkét félnek kötelessége felfüggeszteni az álláspontját. De filozófiai álláspont maga a konklúzió is. A metaszkeptícizmus csupán egy a disszenzusproblémára adható metafizológiai válaszok közül, ráadásul szintén

18 Bernáth 2021, Hankovszky 2021.

19 Tőzsér 2018, 189.

20 Paár 2021, 266–68.

21 A II. részben tárgyalt *equilibrizmus* előnye a metaszkeptícizmussal szemben, hogy elkerüli ezt a nemkívánatos következményt.

erősen vitatott nézet, vagyis ízig-vérig filozófiai álláspont. Ez viszont azt jelenti, hogy a metaszkeptikus szerint a metaszkeptikus álláspontban sem hihetünk.²²

II.

A filozófiában uralkodó állandó nézetkülönbségek fennállását egyik szerző sem tagadja. A disszenzus empirikus tény. Azt viszont többen megjegyzik, hogy Tözsér – a külső nézőpontból fakadóan – elhanyagolja a metafilozófiai keret bemutatását,²³ pedig ebből rögtön kiderülne, hogy a filozófiai nézetkülönbségek problémája maga is filozófiai probléma.²⁴ A disszenzusra adható válaszok pedig több figyelmet érdemeltek volna, mert a komolyan vehető pozíciók nem merülnek ki a metaszkeptícizmusban.²⁵ Az alternatív álláspontok bemutatása az *IP*-ban nem sportszerű, az episztemikus vakság és az episztemikus skizofréria csak karikatúrái a valódi álláspontoknak.²⁶ Vagyis – és itt jön be az ötödik válasz csoport (v.) – van olyan álláspont, amely megengedi, hogy a disszenzus ellenére is higgyünk a filozófiai nézeteinkben.

Tözsér az esszékötet végén közölt válaszában nagyrészt elfogadja a fenti kritikákat és felvázol négy metafilozófiai választ, amelyek szerinte kimerítik a lehetőségeket: az equilibrizmust, az episztemikus vakságot, a metaszkeptícizmust és a kései wittgensteiniánus álláspontot.²⁷ Ezeket részletesen be fogom mutatni a kései wittgensteiniánus álláspont (a filozófiai problémák értelmetlen látszatproblémák) kivételével, ugyanis ez a kortárs vitában nem igazán jelenik meg.

A metaszkeptikus kihívás tulajdonképpen az egyenrangú felek közti egyet nem értés episztemológiai jelentőségéről szól.²⁸ A kérdés az, hogy racionális-e hinni az álláspontunkban, ha tudjuk, hogy velünk episztemikusan egyenrangú kollégáink ezzel összeegyeztethetetlen állásponton vannak. A válaszhoz alapvetően két dolgot kell tisztázni. Az első,

22 Pöntör előáll egy javaslattal az öncáfolás elkerülésére (Pöntör 2021), de ez az út nem járható akkor, ha a szkeptícizmus metafilozófiai pozícióként jelenik meg.

23 Bárány 2021, Márton 2021.

24 Bernáth 2021.

25 Kocsis 2021, 81–82.

26 Tözsér 2018, 200–19. Tözsér episztemikus vakoknak nevezi azokat a filozófusokat, akik szerint az a tény, hogy mások az övékkel összeegyeztethetetlen filozófiai nézetet képviselnek nem számít lényeges evidenciának a saját filozófiai nézeteik értékelésekor. Tözsér azt sugallja, hogy ez az álláspont kizárólag az önreflexió hiányából fakad, és figyelmen kívül hagyja, hogy igenis vannak érvek mellette (lásd Sutyák 2021, 121). Az episztemikus skizofréniában szenvedők pedig azok, aki elfogadják, hogy az övékkel inkompatibilis filozófiai nézeteknek ugyanakkora súlya van, mint a sajátjuknak, és pusztán azért ragaszkodnak mégis a saját nézetükhöz, mert pszichológiailag képtelenek feladni azt. Azaz, Tözsér itt is azt sugallja, hogy ez nem egy egyszerű filozófiai álláspont, amit mindenféle meghasonlás nélkül lehet vallani (lásd Kocsis 2021), hanem egy kellemetlen pszichológiai állapot: „vergődés”.

27 Tözsér 2021, 429; Tözsér kézirat.

28 Komlósi 2021, Szolcsányi 2021; Lautner 2021 filozófiatörténeti kontextusban tárgyalja ezt a problémát.

hogyan fogadjuk-e a következő tézist, amit mint „kizárólagossági tézis” lehet lefordítani (*uniqueness thesis*): azok a közös evidenciák, amelyek alapján az egyet nem értő felek az egymással inkompatibilis filozófiai nézeteiket kialakítják *kizárólag* egyetlen nézetet igazolnak. Vagyis a versengő álláspontok közül csak egyben hihetünk *racióndísan*:²⁹ abban, amelyik eltalálja a valóságot. A többi álláspontot az adott evidenciák nem igazolják megfelelően, vagyis nem lehet bennük racionálisan hinni. Azokat, akik egyetértenek ezzel a tézissel, a tézis nevéből eredően univalistáknak szokás nevezni, akik tagadják, azokat pedig permisszivistáknak (a *permissive*, vagyis megengedő szó alapján).³⁰ Ez azt jelenti, hogy az univalisták tagadják, hogy lehetséges racionális egyet nem értés olyan egyenrangú felek között, akiknek közös az evidenciabázisa.³¹

A második tisztázandó kérdés, hogy egyetértünk-e azzal, hogy az egyetlen *racióndísi* reakció az, ha egyenlő súlyú evidenciának tartjuk az egyet nem értés tényét, és azokat az érveket, amelyek alapján a vitatott filozófiai nézetünket kialakítottuk.³² Akik szerint nem, azok a *steadfast* (rendíthetetlen, állhatatos) nézet hívei. Szerintük az eredeti érveimnek nagyobb súlyt kell tulajdonítani, mint az egyet nem értés tényének,³³ ezért nem irracionális kitartani a vitatott álláspontom mellett. Akik szerint igen, azok a *conciliacionisták* (az angol *conciliate*, azaz egyeztet, kibékít szóból eredően). Ők azt gondolják, hogy az egyet nem értés fényében fel kell függesztenem – vagy legalábbis csökkentenem kell – az álláspontomba vetett hitemet. Azaz valamennyire „össze kell békítenem” az egyet nem értés tényét, és a saját álláspontomat. Ha nem így teszek, hanem továbbra is ugyanúgy ragaszkodom a saját nézeteimhez, akkor irracionálisan viselkedem.

A fenti két osztályzást a következő táblázatban foglalhatjuk össze:

	NEM	IGEN
A saját álláspontunk melletti érvekkel egyenlő súlyú evidenciának tekintjük a disszenzust?	<i>Steadfast</i>	Konciliacionizmus
A közös evidenciák alapján csak egy álláspont lehet racionális?	Permisszvizizmus	Univalizizmus

1. ábra: A két-két szempont

29 A vitában résztvevők a „racióndísi” szót általában az „igazol” és az „észszerű” szinonimájaként használják (Ballantyne – Coffman 2011, 1, 5j.).

30 Bryan – Matheson 2019.

31 Ballantyne – Coffman 2011, 2.

32 Komlósi 2021, 314–16; Márton 2021, 162.

33 Hankovszky 2021, 280–82.

Ezt a négy pozíciót azért vázoltam fel, mert segítségükkel a filozófiai nézetkülönbségek problémájára adható négy válasz a következőképpen konstruálható meg:

Nézetek kombinációja	<i>Steadfast</i>	Konciliacionizmus
Permisszivizmus	(i.) Equilibrizmus	(ii.) Lehetséges álláspont, de nem tárgyalom
Uniquálizmus	(iii.) Episztemikus vakság	(iv.) Metaszkeptícizmus

2. ábra: Kombinációk

(i.) Először lássuk a permisszivizmus és a *steadfast* kombinációját. Eszerint elfogadjuk, hogy a kiinduló evidenciák több álláspontot is igazolnak, vagyis hogy az egymással inkompatibilis álláspontok közül többet is tarthatunk racionálisnak. De mivel egy adott álláspont mellett szóló eredeti érveink fontosabbak, mint az, hogy mások tőlünk eltérő állásponton vannak, ezért teljesen racionális megmaradnunk a saját álláspontunk mellett. Még akkor is, ha sokan nem értenek velünk egyet, és az ő álláspontjuk is racionálisnak számít. Így egy „élni és élni hagyni” típusú metafizikai pozícióhoz jutunk, ahol mindenki a saját álláspontjának minél jobb és koherensebb kidolgozásán munkálkodik. Ezt a manapság egyre népszerűbb pozíciót szokás equilibrizmusnak nevezni.

Az equilibrizmust a válaszadók közül Kocsis részletesen tárgyalja,³⁴ de más válaszok is értelmezhetők az equilibrizmus melletti elköteleződésésként.³⁵ A pozíció legfontosabb eleme, hogy követői tagadják, hogy a filozófia episztemikus vállalkozás, vagyis hogy igazságok kimondása lenne a célja. Hiszen az equilibrizmus hívei szerint a filozófiában egyetlen versengő álláspont mellett sincsenek letaglózó (*knock-down*) érvek, ezért nehéz lenne bárkinek is azt állítania, hogy megtalálta az igazságot. Ezt azonban nem kudarcént kell értékelni, mert a filozófiának nem is ez a feladata. A *filozófus* feladata, hogy saját prefilozófiai intuícioit tiszteletben tartó és koherens elméletet alkosson, amelyet aztán sikeresen megvéd az ellenvetésekkel szemben. Mivel az intuíciónak személyenként változnak, sok versengő elmélet fog létrejönni, így a *filozófusok közössége* egyre jobban feltérképezi a lehetséges elméletek terét – és a közösségnek pontosan ez a feladata. A versengésnek köszönhetően az elméletek egyre koherensebb formában

³⁴ Kocsis 2021, 83.

³⁵ Bernáth 2021; Demeter 2021; Pete 2021; Suryák 2021, 120–121.

lesznek kibontva, a közösség pedig egyre pontosabban látja majd az álláspontok előnyeit és hátrányait. A filozófia ebben a tekintetben sikeres vállalkozás. Vagyis disszenzus ide vagy oda, egy filozófus őszintén hihet az álláspontjában, amennyiben világosan megmutatja, hogy milyen intuíciók motiválják az elméletét, az elmélet koherenciájának mi az ára, ezt miért érdemes „megfizetni”, illetve hogy az ellene felhozott ellenvetések nem konkluzívak.

Az egyensúlyizmus előnye, hogy nem kívánja a személyes integritásunk feladását. Kitarthatunk és érvelhetünk a számunkra kedves és egzisztenciális tételt bíró nézeteink mellett, és közben a velünk egyet nem értőket sem kell irracionálisnak tartanunk és leértékelnünk. Tözsérnek az a problémája ezzel az állásponttal, hogy arra nem jogosít fel, hogy az elméleteink *igazságában* is higgyünk.³⁶ Hiszen a filozófiai elméleteink alapját alkotó prefilozófiai vélekedéseink nincsenek igazolva. Vagyis megvédtük az álláspontunkat a disszenzus fenyegetésétől, de azt nem állíthatjuk, hogy a miénk az igaz álláspont. Tözsér ezzel tulajdonképpen azt mondja, hogy az egyensúlyizmus a filozófia episztemikus kudarcát nem oldja meg, hanem rezignáltan elfogadja. Ez annyiban igaz, hogy ha lennének letaglózó érvek a filozófiában és sok filozófiai kérdésben konszenzus alakulna ki, akkor az egyensúlyizmus elvesztené legfontosabb motivációját, és ezzel valószínűleg a népszerűségét is. De azt érdemes hangsúlyozni, hogy az egyensúlyizmus csak akkor tűnik *beletörődésnek* a filozófia episztemikus kudarcába, ha feltételezzük, hogy hívei valaha episztemikus vállalkozásként tekintettek a munkájukra, majd a disszenzussal szembesülve szakítottak ezzel a felfogással. Nem gondolom, hogy az egyensúlyizmus híveire általánosan igaz lenne ez a leírás.

(ii.) Érdekes kérdés, hogy koherens álláspont-e a permisszivizmus és a konciliacionizmus kombinációja. Első pillantásra úgy tűnik, a konciliacionizmus feltételezi az unikalizmust, hiszen ha elismerjük, hogy az adott közös evidencia alapján több egymásnak ellentmondó álláspontot is racionálisan fenn lehet tartani, akkor nehéz motivációt találni arra, hogy az ellentmondás fényében miért kellene visszavennünk a saját magabiztosságunkból. Azonban vannak, akik amellet érvelnek, hogy a konciliacionizmus valójában nem feltételezi a unikalizmust.³⁷ Mivel az *IP*-val kapcsolatos vitában ez az álláspont nem játszik szerepet, ezért nem fogom tárgyalni.

(iii.) Nézzük az unikalizmus és a *steadfast* nézetek kombinációját. Az unikalizmus szerint a versengő álláspontok közül csak egy lehet racionális. Mivel a *steadfast* nézet szerint az egyet nem értésre az a racionális reakció, hogy a saját érveimnek nagyobb súlyt tulajdonítok, és így megmaradok az eredeti álláspontom mellett, ezért magától értetődően a vitában csak az én pozícióm racionális. Az ide tartozó filozófus úgy gondolja, hogy sikerült kényszerítő érveket felhoznia az álláspontja mellett, ezért figyelmen kívül

³⁶ Tözsér 2021, 432.

³⁷ Christensen 2016, Lee 2013.

hagyhatja mások egyet nem értését.³⁸ Ezt a reakciót nevezi Tözsér az *IP*-ban episztemikus vakságnak,³⁹ később pedig az „*I am the only one*” nézetnek.⁴⁰

Noha azt állítottam, hogy Tözsér hozzáállása a metaszkeptícizmussal versengő pozíciókhoz nem igazán korrekt, be kell valljam, az „episztemikus vakság” kapcsán nagyon nehéz nem osztozni Tözsér szarkazmusában. Bár nem állíthatom, hogy ez a pozíció biztosan téves, de joggal lehetnek fenntartásaink vele kapcsolatban. Méghozzá azért, mert az ide tartozó filozófus az unikalizmus miatt minden vele egyet nem értő kollégáját irracionálisnak tartja, és így episztemikusan leértékeli.⁴¹ Nem meglepő, hogy a válaszszélek szerzői közül senki sem kelt az álláspont védelmére.

(iv.) Végül jöjjön az unikalizmus és a konciliacionizmus kombinációja. Eszerint elfogadjuk, hogy a vitában álló nézetek közül csak egy – a helyes nézet – lehet racionális. Ha ehhez hozzá tesszük, hogy az egyet nem értésnek és az eredeti érveinknek egyenlő súlyt kell adni a helyzet értékelésekor, akkor ebből az következik, hogy nem tudjuk eldönteni, melyik álláspont a helyes – és így a racionális. Ezért az egyetlen racionális megoldás, ha felfüggesztjük az ítéletünket. Ez a metaszkeptikus pozíció. Jól látszik, hogy a metaszkeptikus a saját álláspontjából következően senkit sem tarthat racionálisnak, aki nem függeszti fel a hiteit. Ezért lesz a metaszkeptikus a saját pozícióját tekintve dogmatikus,⁴² és ezért éri az öncáfolás vádja, hiszen a metaszkeptikus pozíció maga is disszenzus tárgya.⁴³

A metaszkeptícizmussal szemben felhozható legsúlyosabb ellenvetésekről (öncáfoló és elfogadhatatlan gyakorlati következményekkel jár) már volt szó. Vajon ezek alapján teljesen figyelmen kívül hagyhatjuk ezt az álláspontot? Tözsér arról szeretne minket meggyőzni, hogy nem. Szerinte bár az öncáfolás komoly probléma, és az is igaz, hogy a metaszkeptikus sem tud kényszerítő érveket prezentálni, addig mégsem dőlhetünk hátra, amíg nem tudjuk megfelelően indokolni, hogy milyen alapon tarthatunk ki filozófiai nézeteink *igazsága* mellett. Az eddig bemutatott metafizikai elméletek pedig nem teljesítették ezt az elvárást. Vagyis a metaszkeptikus álláspont az egyetlen, amely őszintén szembenéz a filozófia sikertelenségével.⁴⁴

Ez a védekezés azonban nem túl sikeres. Egyrészt egy metaszkeptikusnak sincs semmilyen alapja arra, hogy episztemikus kötelességeket kérjen rajtunk számon, hiszen az episztemikus kötelességek létezése is egy vitatott filozófiai tézis.⁴⁵ Persze hivatkozhat az intuíciónra, vagy zsigeri hiteire, de akkor bizony ebben a kérdésben nagyon is *equilibristaként* viselkedik. Másrészt nem igaz, hogy nincs még egy olyan elmélet, amelyik

38 Tözsér 2021, 429.

39 Tözsér 2018, 200.

40 Bernáth – Tözsér 2020, 5; Tözsér kézirat.

41 Bernáth – Tözsér 2020, 6.

42 Márton 2021, 163; Paár 2021, 259.

43 Paár 2021, 263.

44 Tözsér 2021, 446–47; Tözsér kézirat.

45 Szabó 2021, 171.

(1) őszintén szembenézne a metaszkeptikus kihívással és (2) ennek fényében elszámolna a nézeteink igazságával. Én ilyennek tartom az equilibrizmus egyik változatát, amit Tözsér a záróesszében említ is.⁴⁶

Ennek az álláspontnak nincs bevett elnevezése. Néhol az akceptálás címkével lehet rátalálni, Tözsér új könyvében „*no belief, no cry*” equilibrizmusnak nevezi,⁴⁷ Bernáthtal közös cikkükben pedig radikális equilibrizmusként hivatkoznak rá.⁴⁸ Akárhogy is nevezzük, az akceptálók az általam felvázolt keretben közelebb állnak a metaszkeptikus pozícióhoz, mint az equilibrizmushoz. Szintén konciliacionisták,⁴⁹ ezért abban egyetértenek a metaszkeptikussal, hogy fel kell függesztenünk a filozófiai hiteinket – az egyet nem értés fényében nincs racionális indokunk hinni az igazságukban. De azt megengedik, hogy tovább érveljünk a korábban igaznak tartott álláspontunk mellett és ezzel előmozdítsuk a filozófiai közösség céljait, amennyiben egy hitnél gyengébb attitűdöt – az elfogadást – teszünk magunkévá. Az akceptálás és a hit között a legfontosabb különbség, hogy az akceptálás teljesen a mi akarattunkon múlik. Vagyis hinni nem hihetünk az elméletünk igazságában, de munkahipotézisként, kutatási projektként elfogadhatjuk azt.

Persze érthető, hogy Tözsér miért nem szimpatizál ezzel az állásponttal. Egyrészt a hiteinket nagyon nehéz feladni. Másrészt a személyes téttel bíró hitek feladásával filozófiai tevékenységünk üressé és őszintétlenné válna: olyan tézisek mellett kellene érvelnünk, amelyekben nem hiszünk.⁵⁰ Ez pedig cseppet sem vonzó. Ezzel teljesen egyetértek, de ettől még ez egy tartható pozíció, amely teljesíti mindkét elvárást: szembenéz a disszenzussal és elszámol nézeteink igazságával. És ha van olyan álláspont, ami megfelel ennek a két kritériumnak, akkor Tözsérnek nincs alapja arra, hogy az öncáfolás ellenére ragaszkodjon a metaszkeptikus álláspontához. Mondhatnám azt is, hogy tetszik vagy nem, de úgy tűnik, hogy valójában az akceptálás az, amely képes a metaszkeptikus vízióját nem öncáfoló módon megvalósítani.

III.

Nyilvánvaló, hogy a felvázolt metafilozófiai nézetek maguk is disszenzus tárgyai. Amikor metafilozófiai pozíciót választunk, akkor is el kell döntenünk, hogy megnyit adunk a velünk egyet nem értők véleményére. Ez tovább bonyolítja a képet. Nevezzük első szintnek (L1) a mindenféle egyet nem értés *előtt* kialakított hiteinket,

46 Tözsér 2021, 432.

47 Tözsér kézirat.

48 Bernáth – Tözsér 2020, 15.

49 Barnett 2019. Emellett nekem úgy tűnik, Barnett előfeltételezi az unikalizmust is (2019, 14).

50 Bernáth – Tözsér 2021, 17; Tözsér 2021, 432; Tözsér kézirat.

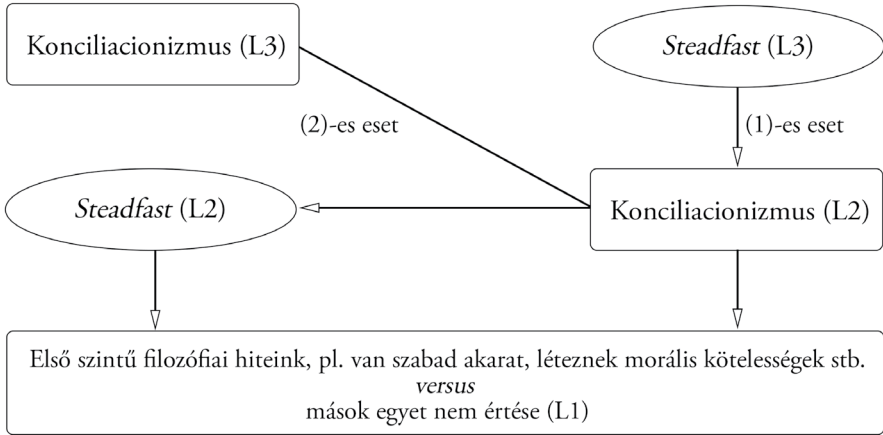
például, hogy van szabad akarat, hogy vannak morális kötelességeink, vagy hogy léteznek absztrakt entitások. Mikor bejön a képbe a filozófiában uralkodó disszenzus ténye, és eldöntjük, hogy mit kezdünk az első szintű hiteinkkel, és mit gondolunk a velünk egyet nem értőkről, akkor a második szinten választunk pozíciót (L2). Vagyis eldöntjük, hogy a *steadfast* kontra konciliacionizmus, illetve a unikalizmus kontra permisszivizmus vitában melyik oldalra állunk, és ez alapján mit kezdünk az első szintű hiteinkkel, például felfüggesztjük-e őket. Azonban a második szinten lévő álláspontok kapcsán sincs egyetértés a filozófusok között. Ez azt jelenti, hogy amikor a második szinten lévő álláspontunkat vitatják, akkor megjelenik a harmadik szint (L3), ahol arról kell dönteni, hogy a második szintű hiteinkkel mit kezdünk a disszenzus fényében. Például feladjuk-e a konciliacionizmusunkat, hiszen ez maga is egy vitatott álláspont?

Akik második szinten a *steadfast* hívei – vagyis úgy vélik, a saját érvelésüknek nagyobb súlyt kell tulajdonítani, mint a disszenzusnak, ezért kitarthatnak az álláspontjuk mellett –, azok a harmadik szinten is nyugodtan kitarthatnak (L3 *steadfast*). A konciliacionisták viszont nehéz helyzetbe kerülnek. Ugyanis nem lehetnek minden szinten konciliacionisták. Amikor maga a konciliacionizmus (L2) lesz a vita tárgya, akkor a harmadik szinten dönteniük kell: (1) *kitartanak* a konciliacionizmus (L2) mellett, ezzel bevállalva, hogy ebben az esetben a második szintű konciliacionizmusból a harmadik szinten *steadfast* módon (L3) nem engednek, vagy (2) a harmadik szinten *lemondanak* a második szintű konciliacionizmusról. Ekkor a harmadik szinten a konciliacionizmussal (L3) összhangban cselekszenek, de cserébe a második szinten nem lehetnek konciliacionisták, hanem fel kell függeszteniük a konciliacionizmusba vetett hitüket. Ez pedig azzal jár, hogy az első szintű hiteik mellett mégiscsak ki fognak tartani, pontosan úgy, mintha eredetileg második szinten a *steadfast* hívei lettek volna (lásd 3. ábra).

Ez a probléma nem zárható le annyival, hogy a konciliacionizmus öncáfoló, ugyanis valaki nyugodtan mondhatja, hogy az az alapelve, hogy L2 és L3 szinten más elveket fogad el az egyet nem értés kapcsán. A probléma az, hogy elkerülhetetlen, hogy valamelyik szinten ne *steadfastek* legyünk. John Pittard ezt úgy mutatja meg, hogy nem a különböző szintekre helyezi a hangsúlyt, hanem megkülönbözteti egymástól a konciliacionista elvbe vetett *hitet* és az elv alapján történő érvelést.⁵¹ A fenti (1) esetén szerinte az történik, hogy a konciliacionizmusba (L2) vetett hitem nem változik, de a mellette szóló (L3) érvelésem *steadfast* lesz – hiszen nem veszem figyelembe, hogy mások vitatják a konciliacionizmust (L2). A (2) esetén a hitem megváltozik, lemondok a konciliacionizmusról (L2), de azért, mert a magasabb szintű konciliacionizmus (L3) ezt követeli tőlem. Vagyis, a hitem *steadfast* (L2) lesz, de a hitem melletti érveléssel tiszteletben tartom a konciliacionizmust (L3).

---

51 Pittard 2015, 9.

3. ábra

Milyen következményekkel jár ez a metafizikai pozíciók közti választásra nézve? Nos, a (2) esetén második szinten lemondok a konciliacionizmusról, vagyis második szinten nem lehetek metaszeptikus vagy akceptáló. Az (1) esetén a harmadik szinten teszem le a *steadfast* (L3) mellett a voksomat. Vagyis második szinten lehetek metaszeptikus vagy akceptáló, de nagyon nehéz lesz amellett érvelnem, hogy ha én egy harmadik szintű *steadfast* (L3) pozíció alapján vagyok második szinten metaszeptikus vagy akceptáló (L2), akkor másokat mi tartson vissza attól, hogy a saját második szintű *steadfast* (L2) álláspontjukat tekintve a harmadik szinten *steadfast* (L3) maradjanak, és ebből fakadóan metafizikai pozíciójuknak az *equilibrizmust* (L2) válasszák. Mivel a választásom mindenképpen tartalmazni fogja a *steadfast* pozíció legitimitásának tartását, nem igazán kárhozzátóak senki azért, mert valamelyik szinten *steadfast* módon kitart a hite mellett. Ez nem jelenti azt, hogy ne lehetnének független érveim mellett, hogy miért jobb valamelyik szinten konciliacionistának lenni, de azt igen, hogy *prima facie* elfogadhatónak tartom, hogy valaki a saját álláspontjának nagyobb súlyt tulajdonítson. A konciliacionista ugyan koherens marad, de rossz pozícióból indul, ha konciliacionizmusát másra is rá szeretné kényszeríteni.

Ez azt jelenti, hogy nyugodtan lehetünk *steadfast*ek – és így *equilibristák* (vagy akár *I am the only one* filozófusok), ha arra hivatkozunk, hogy a metaszeptikus és az akceptáló önkényesen⁵² (vagy prefilozófiai intuícióival összhangban) döntött úgy, hogy nem a második, hanem a harmadik szinten lesz *steadfast*. Ez nem egy szívderítő kép. Bár mondhatjuk, hogy egyelőre megvédtük a filozófiai hiteinket, de valahol mégis nyugta-

52 Bernáth 2021, 299.

lanító azzal szembesülni, hogy ezek szerint más-más szinten, de még a hiteinkhez való ragaszkodás kérdésénél is mindenki ragaszkodni fog a saját álláspontjához, mintha mi sem történt volna.

Bibliográfia

- Ballantyne, Nathan – Coffman, E. J. 2011. „Uniqueness, Evidence, and Rationality.” *Philosophers' Imprint* 11: 1–13.
- Bárány Tibor. 2021. „Filozófiai problémák, episztemikus vállalkozások és metafilozófiai szkepszis.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 186–206. Budapest: Kalligram.
- Barcsi Tamás. 2021. „Filozófia, önmegismerés, terápia.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 132–48. Budapest: Kalligram.
- Barnett, Zach. 2019. „Philosophy Without Belief.” *Mind* 128/1: 109–38. <https://doi.org/10.1093/mind/fzw076>.
- Bekő Éva. 2021. „Metafizikai igazságok és a szenvedés megszűnése: az ind filozófia mint episztemikus vállalkozás és mint terápia.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 347–65. Budapest: Kalligram.
- Bernáth László. 2021. „A döntés pillanatai.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 289–308. Budapest: Kalligram.
- Bernáth László – Tözsér János. 2020. „Epistemic self-esteem of philosophers in the face of philosophical disagreement.” *Human Affairs* 30/3: 328–42. <https://doi.org/10.1515/humaff-2020-0029>.
- Bernáth László – Tözsér János. 2021. „The Biased Nature of Philosophical Beliefs in the Light of Peer Disagreement.” *Metaphilosophy* 52/3–4: 363–78. <https://doi.org/10.1111/meta.12501>.
- Bryan, Frances – Jonathan Matheson. 2019. „Disagreement.” In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, szerk. Edward N. Zalta. [<https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/disagreement/>] (2021.11.01.)
- Christensen, David. 2016. „Conciliation, Uniqueness and Rational Toxicity.” *Nous* 50/3: 584–603. <https://doi.org/10.1111/nous.12077>.
- Demeter Tamás. 2014. „A filozófiai tudás természetéről.” *Magyar Filozófiai Szemle* 58/2: 125–29.
- Demeter Tamás. 2021. „A filozófia nem episztemikus vállalkozás.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 23–37. Budapest: Kalligram.
- Dombrovski Áron. 2021. „A metafilozófiától a tudománypolitikáig.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 401–17. Budapest: Kalligram.
- Eszes Boldizsár. 2021. „Nagy kérdések, nagy kép, nagy adatok. Az igazságról és a filozófia lehetőségeiről a tudományok korában.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 328–44. Budapest: Kalligram.

- Farkas Henrik. 2014. „Probléma és perspektivizmus (válasz Tözsér János Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? című írására).” *Magyar Filozófiai Szemle* 58/2: 130–38.
- Forrai Gábor. 2013. „Nem, Platón, te nem vagy irracionális.” *Magyar Filozófiai Szemle* 57/2: 101–13.
- Gébert Judit. 2021. „Sikeres-e a közgazdaságtan?” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 364–83. Budapest: Kalligram.
- Gyarmathy Ákos. 2021. „Szóba hozható-e az externalista episztemológia a metafilozófiában?” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 93–110. Budapest: Kalligram.
- Hankovszky Tamás. 2021. „A disszenzus értéke.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 275–88. Budapest: Kalligram.
- Herpai Csaba Sándor. 2021. „Episztemikus vállalkozások.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 57–71. Budapest: Kalligram.
- Kocsis László. 2021. „Filozófia konkluzív érvek nélkül: beérhetjük-e azzal, hogy episztemikus egyensúlyra törekszünk?” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 72–92. Budapest: Kalligram.
- Komlósi Andrea. 2021. „Egyet nem értés és episztemikus kockázat.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 311–27. Budapest: Kalligram.
- Lautner Péter. 2021. „A filozófia mint episztemikus vállalkozás. A szkeptikus diagnózis.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 225–35. Budapest: Kalligram.
- Lee, M. Brandon. 2013. „Conciliationism Without Uniqueness.” *Grazer Philosophische Studien* 88/1: 161–88. https://doi.org/10.1163/9789401210508_009.
- Márton Miklós. 2021. „Miért lehetünk meta-metaszkeptikusok? A disszenzusból vett érv kritikája.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 151–66. Budapest: Kalligram.
- Mekis Péter – Sutyák Tibor. 2013. „Egyetértés és egyértelműség. (Válasz Tözsér János Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? című tanulmányára).” *Magyar Filozófiai Szemle* 57/2: 114–27.
- Molnár Gábor. 2014. „Soha ne mondd, hogy soha. Ellenvetések Tözsér János Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben? című tanulmányával szemben.” *Magyar Filozófiai Szemle* 58/2: 113–24.
- Paár Tamás. 2020. „Miért ne legyünk »szkeptikusok«? Gondolatok Tözsér János könyve és Pöntör Jenő cikke kapcsán.” *Elpis* 13/1: 129–140.
- Paár Tamás. 2021. „Szerénytelen mihasznák – avagy maradok antiszkeptikus, kétségekkel.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 253–71. Budapest: Kalligram.
- Pete Krisztián. 2021. „Józan ész és a filozófia szerepe.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 38–54. Budapest: Kalligram.
- Pittard, John. 2015. „Resolute conciliationism.” *Philosophical Quarterly* 65/3: 442–63. <https://doi.org/10.1093/pq/pqv022>.

- Pöntör Jenő. 2019. „Hogyan tudja elkerülni a szkepticizmus az öncáfolat csapdáját? Gondolatok Tőzsér János könyve kapcsán.” *Elpis* 12/1: 121–33.
- Pöntör Jenő. 2021. „Lehet-e a priori módon érvelni a tézis mellett, hogy nem tudunk a priori semmit?” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 207–21. Budapest: Kalligram.
- Schmal Dániel. 2021. „Taktikus kétely.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 236–52. Budapest: Kalligram.
- Schwendtner Tibor. 2013. „Értelmes megismerő vállalkozás-e a filozófia? Megjegyzések Tőzsér János tanulmányához.” *Magyar Filozófiai Szemle* 57/2: 128–34.
- Sutyák Tibor. 2021. „Tizenkét dühös megjegyzés Tőzsér János *Az igazság pillanatai* című könyvéről.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 111–31. Budapest: Kalligram.
- Szabó L. Imre. 2021. „Egy szkeptikus paradoxonjai.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 167–85. Budapest: Kalligram.
- Szolcsányi Tibor. 2021. „Metafilozófiai szkepticizmus és a filozófiai módszertani önreflexió.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 384–400. Budapest: Kalligram.
- Tőzsér János. 2013a. „Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben?” *Magyar Filozófiai Szemle* 57/1: 159–72.
- Tőzsér János. 2013b. „Maradok szkeptikus, tisztelettel.” *Magyar Filozófiai Szemle* 57/2: 135–46.
- Tőzsér János. 2014. „Miért vagyok továbbra is szkeptikus?” *Magyar Filozófiai Szemle* 58/2: 139–50.
- Tőzsér János. 2018. *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*. Budapest: Kalligram.
- Tőzsér János. 2021. „Két év »távlatából«.” In *Az igazság pillanatai? Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra*, szerk. Bernáth László – Kocsis László, 421–61. Budapest: Kalligram.
- Tőzsér János. Előkészületben. *An Essay on the Ethics of Philosophical Beliefs*. [Tőzsér kézirat]